

**KIMLIK ÜZERİNE SOSYAL PSIKOLOJİK AÇIMLAMA
VE KRİTİKLER: BİR YAŞAR KEMAL ÖYKÜSÜ
ÖRNEĞİNDE KIMLIK OLGUSUNA İLİŞKİN META-TEORİK
DEĞERLENDİRMELER**

**Social Psychological Explanations and Critiques about Identity: Meta-Theoretical
Evaluations of Identity Phenomenon in the Case of a Story of Yasar Kemal**

Sercan Karlıdağ*

Öz

Kimlik, kavramsal ve kuramsal içerimleri zengin bir olgudur. Bu yazıda kimliği ele alan farklı sosyal psikolojik adresleri değerlendirmek amaçlanmaktadır. Bu amaçla, (i) Yaşar Kemal'in 'Süpürge' isimli öyküsündeki Veli karakterinin kimlik oluşumunu izleyerek sosyal psikolojide kimlik okumaları için açıklamalar üretilmiş; (ii) karşılaştırmalı bir kritik ile sosyal boyutu üzerinde durulmuş ve (iii) genel ölçekte bir edebi eseri inceleme nesnesi yaparak sosyal psikoloji ile edebiyat arasında bağ kurmaya çalışılmıştır. Açıklama düzeyleri, epistemolojik temeller, akışkanlık/durağanlık, disiplinlerarasılık, keşfedicilik/inşa edicilik ve tarafsızlığa karşı sosyo-politik angajman konuları kimliğin sosyal psikolojik açımlarında 'sosyal'i anlamlandırmak üzere 'muğlak standartlar' olarak değerlendirilmiştir. Kimliğe ilişkin sosyal psikolojik yaklaşımlar, bu sabit addedilemeyecek kıstaslara göre sosyal veya asosyal açıklama düzeyinde olabilmektedir. Yazının son kısmında, kimliği ele alan sosyal psikolojik adreslerdeki ortaklık fikri üzerine ve öykü karakteri Veli'nin ötesinde toplumsal bağlama yönelik tartışmalar yer almaktadır.

33

Anahtar Sözcükler: kimlik, sosyallik boyutu, açıklama düzeyleri, Yaşar Kemal öyküsü

Abstract

Identity is a rich phenomenon as conceptual and theoretical content. In this paper, it is aimed to evaluate different social psychological addresses about the identity. For this purpose, (i) the identity formation of the character of Veli in the story of Yasar Kemal's 'Supurge' was followed to make explanations for identity readings in social psychology; (ii) the dimension

* Araş. Gör., Psikoloji Bölümü, Altınbaş Üniversitesi ve Yüksek Lisans Öğrencisi, Sosyal Psikoloji, Bursa Uludağ Üniversitesi / karlidagsercan@gmail.com / ORCID Numarası: 0000-0001-7160-1602
Research Asst., Department of Psychology, Altınbaş University & Graduate Student, Social Psychology, Bursa Uludağ University / karlidagsercan@gmail.com / ORCID Number: 0000-0001-7160-1602
Geliş Tarihi / Received: 27.09.2019 - Kabul Tarihi / Accepted: 25.01.2020

of social was elaborated with a comparative critique and (iii) through the analysis of a literary work, it was tried to establish a link between social psychology and literature in general scale. Levels of explanation, epistemological foundations, fluidity or stability, interdisciplinarity, being discovered or constructed, and socio-political engagement against neutrality have been evaluated as ‘uncertain criterions’ for social psychological approaches in identity. Social psychological approaches to identity can be at the level of social or asocial explanation according to these criteria which cannot be considered constant. In the last part of the article, the “the idea of common denominator” in social psychological addresses for identity phenomenon and the social context beyond Veli who is the story character were discussed.

Keywords: identity, social dimension, levels of explanation, a story of Yasar Kemal

Giriş

Kimlik kavramı; ‘benlik’, ‘kendilik’, ‘konum’, ‘rol’, ‘kişilik’, ‘kategori’, ‘kişi formülasyonu’, ‘öznellik’, ‘özne’, ‘fail’, ‘özne konumu’, ‘persona’ gibi sözcükleri çağırان geniş bir kavramsal içerimde değerlendirilmektedir (Benwell ve Stokoe, 2006, ss. 5-6). Farklı disiplinlerin (sözgelimi, sosyoloji, etnometodoloji, eleştirel teori, felsefe, kültürel çalışmalar, dilbilim, beşerî coğrafya vd.) konusu olabilen kimlik olgusu, bu metinde sosyal psikolojik açıklamalarıyla ele alınmaktadır. Psikoloji ve sosyal bilimler dahilinde (geleneksel ve/ya eleştirel) farklı güzergâhlardaki kuram, yaklaşım ve ekolleri ele almada ve karşılaştırmada, birbirinden ayırt edilebilecek farklı meta-teorik adreslere başvurulabilir: İnsan doğası tasavvurları, açıklama ve analiz düzeyleri, refleksivite ve araştırmacının konumu, epistemolojik temeller, evrensellik-yerellik gerilimi, yapı-fail düalizmi, metodolojik prensip ve imkânlar gibi temaları bunlar arasında değerlendirebiliriz (bkz., Morawski, 2012; Wallerstein ve ark., 2012). Bu yazıda, odak, açıklama düzeyleri açısından ‘sosyal(lik)’ teması üzerine kurulu olsa da, ifade edilen temalar arasında geçişkenlik söz konusu olacaktır.

Öncelikle, oldukça özetle öyküden söz ederek başlanacak. Devamında, bu değerlendirme metninde üç şey gerçekleştirilecektir: (i) Bir öykü karakterinin kimlik oluşumu/formasyonu/kurgu/inşasını izleyerek *sosyal psikolojide kimlik okumaları* için muhtelif senaryolar üretmek; (ii) artırılması mümkün bu kimlik okumalarında ‘sosyal’e bakış getirmek ve (iii) genel ölçekte *sosyal psikoloji ile edebiyat* arasında bağ kurmak.

Bir Yaşar Kemal Öyküsü: “Süpürge”¹

“Birisinin adı Reşid, ötekininki Durmuştu. Reşid çok uzun boylu, incecik, Durmuş toparlak denecek kadar kısa, şişmandı. Bahardı. Yağmur yağmış, toprağa apaydınlık bir gün vurmuştu. Toprak ışıldıyor, ışıklar sanki topraktan fıskırıyor. (...)”² girizgâhı ile başlıyor öykü. Yorganlarını sırtlanıp yola

düşmüş Reşid ve Durmuş'un arzusu ve amacı bir 'iş' bulmaktır. Mercimek Çiftliği'ne vardıklarında, Veli isimli biri ansızın karşılar onları. Veli kendini "Bu çiftlikte Ağadan sonra ben gelirim. (...) Bu çiftlikte her şey benden sorulur," diyerek takdim eder. Aşağıda, farklı bağlamlarda ele alınacağı üzere, karşılaşma ve tanışmayı anlatan kısa bir öyküdür, 'Süpürge'. Bu tanışma öyküsünde baş karakter olan Veli'nin, köye yeni varmış Reşid ve Durmuş ile kurduğu hiyerarşik ilişki öykü süresince odaktadır. Farklı emareler olmasına karşın, hiyerarşik ilişkilenmenin Veli'nin kendi ezilmişliğinden ileri geldiğini özellikle öykünün bitiminde hakiki ağanın eşi karşısındaki konumuyla daha iyi görmüş oluruz.

Neden bir öykü örneği söz konusu? Bu makalede, bahsi edilen 'öykü' bir inceleme nesnesi olarak araçsal bir işlevdedir. Sözelimi yine kurmaca sanatsal üretim oluşlarıyla bir inceleme nesnesi olarak tercih edilebilecek 'film' veya 'roman'a kıyasla öyküyü tercih etmenin ayırıcı bir yanı bulunmaktadır. Bu ayırıcı yan, rafine bir bütünlük gerekliliği ile ilişkilidir. Çözümlemelerde 'rafine bir bütünlük' vazedenden bir kısa öyküdeki karakter(ler)in, makalenin konusu olan kimlik olgusunu irdelemek için somutlaştırıcı biçimde araçsal bir işlevde olması amaçlanmıştır. *Neden 'Süpürge' isimli öykü tercih edildi?* Bir Yaşar Kemal öyküsünün tercih edilmesi ise, yazarın bu coğrafyanın kültürel dokusuna temas etme başarısıyla Türkiye edebiyatında kültleşmiş olmasından ileri gelmektedir. Bu sayede 'emik bir yönelimle' çözümlene olanağı doğduğu düşünülmektedir.

Sosyal Psikolojide Muhtelif Kimlik Okumaları: Veli Kimdir?

Soru, sarıh biçimde şu: Sosyal psikoloji disiplini 'kimliği' nasıl, hangi biçimlerde ele almaktadır? Veli'nin öykü içerisindeki kimlik inşasına sosyal psikolojik pek çok açıklama getirmek mümkündür. Sosyal psikoloji tarihinde yer eden 'kuramlar' (otoriteryan kişilik gibi), 1970'ler güven bulanımı başta olmak üzere (bkz., Parker, 1989) dönüm noktalarına karşılık gelen 'ekol/ yaklaşımlar' (sosyal kimlik, sosyal biliş gibi), 'paradigmatik kopuşlar' (sosyal inşacılık gibi), sosyal psikolojik bilgi-temelli/yönelimli 'yeni disiplinler' (çevre psikolojisi, kültürler arası psikoloji gibi) ve 'disiplinlerarası ilişkilenmeler' (sosyoloji, linguistik gibi) göz önünde bulundurulduğunda sosyal psikoloji disiplininin, kimlik olgusu üzerine ürettiği ve/ya üretebileceği söz ve bilgi zenginliği açıktır. Buna göre, en başta denilebilir ki *sosyal psikolojide kimlik okumaları* çeşitlilik arz etmektedir. Aşağıda, belirlenmiş olan 10 sosyal psikolojik adreste amaç, inceleme nesnesi olan 'Süpürge' isimli öyküyle düşünsel bir bağ içerisinde kalarak, sosyal psikoloji disiplini içinde kimlik üzerine anaakım-eleştirel yaklaşımları temsil edici ve yaklaşım çeşitliliğini

ortaya koyan bir çerçeve çizebilmektir. Kuram, yaklaşım ve/ya disiplinlerin sayısının daha da arttırılması mümkün olsa da, sosyal psikoloji içinde kimlik olgusuna ilişkin yaklaşım çeşitliliğinin bu 10 adreste ortaya koyulduğu düşünülmektedir. Bu sayede, sosyal psikolojide kimlik okumalarının çeşitliliğini somutladıktan sonra, bu yaklaşımların arka planını odağa almak mümkün olacaktır. Buna göre, bu bölümde, ‘kimliği’ doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan 10 sosyal psikolojik adrese uğranarak öykü karakteri Veli’yi anlamak hedeflenmiştir:

1. Engellenme-Saldırganlık Kuramı
2. Otoriteryan Kişilik ve Sosyal Baskınlık Kuramı
3. Sosyal Biliş Ekolü/Yaklaşımı
4. Kültürel/Kültürler Arası Psikoloji
5. Çevre Psikolojisi
6. Sosyal Kimlik ve Kendini-Sınıflandırma Kuramı
7. Sosyal Temsiller Ekolü/Yaklaşımı
8. Söylemsel Psikoloji
9. Postmodernizm ve Benlik/Kimlik
10. Eleştirel Psikoloji, Gündelik Hayat ve Benlik/Kimlik

Aşağıda sunulan sosyal psikolojik açıklamalar, bahsedilen edebi esere *sistemantik-görgül* çözümleme ile değil (buna bir örnek için ayrıca bkz., Conterallo ve Vellico, 2003), *çağrışımsal-temelde* vokabüler bir egzersiz ile yaklaşılarak oluşturulmuştur. Çünkü bu bölüm, kimliğe ilişkin sosyal psikolojik yaklaşımları kavramsal düzeyde sunma amacı taşımaktadır. Başka bir ifadeyle, makalenin temel amacı olan, kimliğe ilişkin yaklaşımların arka planında nelerin olduğunun irdeleneceği meta-teorik başlıktan önce bu bölüm, kimlik yaklaşımlarını (ve bu yaklaşımların ‘çeşitliliğini’) resmetmektedir. Öykü kompozisyonunu ve Veli’nin kimliğini *izlek olarak belirlemek*, sosyal psikolojide kimliği ele almanın mümkün alternatiflerini açığa çıkarmada aracı rolde görülmelidir. Dolayısıyla, sunulan kimlik yaklaşımları, ayrıntılı kuramsal referanslar ve derinlemesine anlatımlarla değil, sahip oldukları kavramsal çerçeveleri ölçüsünde öykü karakteri Veli’nin kimliğine ilişkin söz ve bilgi üretme kapasitelerine ‘değiner yapılarak’ aktarıldı. Bu başlığın bitimindeki özet tabloda sözü edilen sosyal psikolojik adresler rafine hâlde sunulmaya çalışılmıştır (bkz., Tablo 1).

Engellenme-saldırıcılık. Sosyal psikolojideki bu erken dönem yaklaşıma göre, engellenme ve saldırıcılık arasında bir bağıntı bulunmaktadır (Miller, 1941): Engellenme, saldırıcılığın yeterli ve elzem koşuludur. Öykünün başlangıcında, Reşid ve Durmuş ile tanışma deneyiminde Veli'nin öfkeyi imleyen ifadeleri ve tasvirleri söz konusudur. Öykü içinde, Veli'nin iktidar sahibi bir ağa olarak 'tanınma' hedefine ulaşmasına gelen (niyetli olmadığı anlaşılan) iki engel de, nörotisizm benzeri negatif duygulanımı doğuruyor. Bu duygulanım ise (örneğin, köye 'destursuz gelen' yabancılara karşı nasıl davranılacağını karakterize eden mevcut sosyo-kültürel normların düzenleyici etkisinde) Reşid ve Durmuş'a yönelik saldırıcılık davranışını getiriyor. Bu yorumdaki 'engellenme hâlinin' mikro-kişisel düzeyde olduğunu ifade edebiliriz. Kuramın güncel versiyonlarına göre, ekonomik dezavantajlılığı açısından, Veli'nin deneyimlediği makro ölçekteki sistemik engellenme ve/ya yapısal şiddet için yorumlar yapmak mümkündür (Breuer ve Elson, 2017).

Otoriteryan kişilikten³ baskınlık yönelimine. Veli'yi, onun tutum ve davranışlarını, kimliğini, kişiden kişiye değişiklik ve ama kişide stabilite arz eden otoriteryan kişilik, sağ kanat yetkencilik, sosyal baskınlık yönelimi gibi (sosyal) psikolojik faktörlerle anlamaya çalışabiliriz. Muhafazakârlık ve belirsizliğe karşı hoşgörüsüzlüğün izleri Veli'de görülmektedir. Veli'nin eşiyile girdiği diyalogta baba figürünü imleyen hakiki Ağayı sahiplenici tavırları otoriteye itaatin göstergelerindedir: "*Yok bizim Ağa gibi Çukurovada... yok! Merhameti deniz kadar. Sekiz yıldır yanındayım, bir kötülüğünü görmedim. (...)*" Bu nokta, otoriteryan kişilik kuramındaki (psikanalitik temelden mülhem) bastırmaya işaret etmektedir (Nelson, 2007). Statükoyu meşrulaştırıcı ve rasyonelleştirici sosyo-politik ideoloji ve tutumlarıyla Veli'nin, hiyerarşi arttırıcı mitlere taraf şekilde, sosyal baskınlık yönelimi yüksek bir profil çizdiği iddia edilebilir. İdeoloji ve grup-temelli güç ilişkilerine odaklanan Sosyal Baskınlık Kuramı çerçevesinden baktığımızda, açıkça ifade edilebilecek noktalardan biri, Veli'nin 'dış-grup tarafgirliği' sergilemekte olduğudur (Sidanius ve Pratto, 1999). Veli alelade bir tutmalık değil, Mercimek Çiftliği'nin hakiki Ağadan sonra gelen ilk ismidir!

Sosyal biliş ve benlik. Veli'nin kimlik formasyonu ya da inşasını (bilgi işlemci insan, motive olmuş taktisyen, aktif aktör gibi) farklı tasavvurlarıyla sosyal biliş ekolü dahilinde ele alabiliriz (North ve Fiske, 2012). En genel anlamda, sosyal psikolojinin geleneksel tanımlarında yer alan, insanın duygu, düşünce ve davranışlarının ancak 'diğerinin imajiner ya da gerçek varlığında' anlam kazandığı görüşü (Baumeister ve Bushman, 2017), bizi *izlenim yönetimi* olgusuna getirmektedir. Veli'nin tanışma ve konuşma esnasındaki öfkeli

çıkışlarının arka planında, Reşid ve Durmuş nazarında nasıl görüldüğüne ilişkin bir psikolojik gerilim yatmaktadır. Davranışsal boyutta irdelendiğinde, Veli'nin benlik (ya da öz) sunumu stratejiktir: Veli'nin tanışma esnasında hakiki Ağanın ikinci adamı, gözbebeği ve dahi bir çeşit Ağa olarak egosantrik bir yanlılıkla kendini sunma davranışı, sosyal güç kazanmaya dönük stratejik bir benlik sunumuna gönderir. Bunun yanında, Veli açıkça, Reşid ve Durmuş'tan benlik sunumunu onaylayıcı/doğrulayıcı dönütler elde etme gayretinde olmuştur. Öz-sunum, öz-düzenleme/öz-kontrol ve öz-doğrulama nosyonları açısından değerlendirildiğinde, bu ve muadil davranışların iyi-oluş ve yaşam doyumu gibi 'esenliği'; öz-saygı ve öz-etkililik gibi 'motivasyonel doyumu' tesis eden ve sürdüren çeşitli psikososyal doğurgu ve temelleri bulunmaktadır (Baumeister ve Vohs, 2012).

Kültürel mercekte benlik/kimlik. Kültürel merceğin 1980'ler sonrası filizlenen, birbirinden (çoğu sosyal psikoloğa göre) ayırt edilebilecek üç yaklaşımı Kültürlerarası Psikoloji, Kültürel Psikoloji ve Yerel Psikoloji(ler) olarak ifade edilebilir. Kültürlerarası (kültür karşılaştırmalı) perspektifte düşündüğümüzde, başat olarak değer öncelikleri ve benlik kurguları karşımıza çıkmaktadır. Toplulukçu kültürlerin aynı zamanda dikey ilişkilenme anlamında güç mesafesi en yüksek kültürler olduğu ifade edilmektedir (Smith, 2011). Öyküde dikey ilişkilenmenin yanında, değerler açısından irdelediğimizde, kültür düzeyinde 'egemenlik' ve 'hierarchy' değer tiplerinin; birey düzeyinde ise, özgünlük ve muhafazakarlık çatı-değerleri kapsamında 'güç', 'geleneksellik' ve 'başarı' gibi değer önceliklerinin emare ya da izlerini sürebiliriz (Schwartz, 2006). Ayrıca, öykü bütünlüğü ele alındığında, Reşid ve Durmuş açısından tanıklık ettiğimiz iç-göç deneyimi dolayımında, Veli için evsahibi (kültürel) kimliğinin belirlediğini (Bourhis ve ark., 2009) ve konu edilenin bir kültürleşme deneyimi başlangıcı olduğunu görüyoruz.

Sosyo-mekânsal ilişkiler ve yer kimliği. Öyküde, Mercimek Çiftliği'nden Veli'yi görmekteyiz: "*Mercimek Çiftliği'ne Veli adı anılmadan girilir mi?*" Alansallık deneyimi açısından bakıldığında, çiftliğin kâhyası olarak Veli'nin, yaşama çevresi olan bu mahrem mekânı kendinin kıldığını görebilmekteyiz (Bu noktada, mülkiyet tümüyle gündem dışıdır!). Kendileme-kimlik ilişkisi nezdinde, Mercimek Çiftliği'nin kendilenmesi ve Veli'nin yer kimliği edinimi insan ilişkilerinde belirleyici bir psiko-sosyal pahaadır. Sözgelimi, Reşid ve Durmuş'un çiftliğe varmaları ve teklifsizce adımlamaları Veli için bir bakıma mahremiyetin ihlaline karşılık gelir. Ancak ilerleyen olay örgüsü sekanslarında göreceğimiz üzere, Reşid ve Durmuş ağırlandırmaya ve ikramlara nail konuklar olarak, Veli'nin birincil alanı diyebileceğimiz, 'evine' girerler: *Tek odalı, basık,*

üstündeki otlar kalbura dönmüş ev (...) Başta mesafeli yaklaşılırken ardından Reşit ve Durmuş'un eve misafir edilmesi, bu açıdan, Veli'nin mahremiyeti düzenleme pratiğinin, etkileşime bağlı (açıklık/kapalılık) diyalektik bir süreç (Göregenli, 2015; Proshansky, Fabian ve Kaminoff, 1983) seyirinde olduğunu göstermektedir. Genel ölçekte mekânın ve Veli'nin mekânsal algısı, deneyimi ve belleğinin öyküde birincil ve merkezi konumda olduğunu ifade edebiliriz. Veli, Mercimek Çiftliği'nde değil de, sözgelimi çiftliğe mal almak için merkeze yahut çarşıya gittiğinde Reşid ve Durmuş'la karşılaşsaydı, böyle bir tanışma ve kimlik sunumu olur muydu?

Depersonalizasyon ve sosyal kimlik. Sosyal Kimlik Yaklaşımı'na göre, insan kendini kişisel, sosyal ve üst-soyutlama düzeyi olmak üzere, farklı soyutluk düzeylerinde kategorize eder (Turner, 1999; Reicher, Spears ve Haslam, 2010). Ağalık sosyal kimliği, Veli için, Reşid ve Durmuş ile karşılaşmasından itibaren, görelî uygunluğa (*comparative fit*) koşut olarak öykü içerisinde belirgin olmaktadır. Bu belirginliğin Veli 'Ağa'yı depersonalizasyona sevk ettiğini ifade edebiliriz. Benlik kategorizasyonu açısından ağalık kimliği bağlama gömüktür ve ulaşılabilir olduğunda Veli kendisini ve diğerlerini grup-temelli sınıflandırmaktadır. Bu süreci ise, sosyal karşılaştırma izlemektedir. (Sözgelimi, tutmalık -adayı- işçiler olarak Reşid ve Durmuş'a karşılık köyde söz sahibi olan hakiki Ağa ve Veli 'Ağa'.) Ağalık kimliğinin belirgin olmasıyla öykü yazarınca ortaya konan 'nesnel' sınıfsal/toplumsal statüdeki prototipik algıların (referans bilgisel etki dolayımında) Veli 'Ağa' nazarında tersyüz oluşuna tanıklık ediyoruz. Daha sarıh bir ifadeyle, Veli, yoksulluk içindeki yaşamını görmez olduğu yahut hasıraltı edebildiği bir sosyal gerçeklik zeminindedir. Veli'nin kendisini Reşid ve Durmuş'tan tutmalık olmayışı açısından ayırt etmesi örneğinde olduğu üzere, değerli karşılaştırma boyutları boyunca farklılaştırma ve sınıflandırmanın, (özsaygı, anlam gibi) çeşitli 'sosyo-motivasyonel' temelleri ve doğurguları üzerinde durmak mümkündür.

Sosyal temsil ve kimlik. Fikirler, değerler, pratikler dizisi olarak kavramsallaştırılan sosyal temsiller; insanların maddi ve sosyal dünyaya oryantasyonunu ve iletişimi olanaklı kılması işlevleriyle ele alınmakta ve dünya inşa etme yolları olarak değerlendirilmektedir (Moscovici, 1972; 1988). Öykünün henüz girişinde Veli'nin kimlik temsili biçimlenmeden ve roller tesis edilmeden 'diyalog' başlayamamış ve bir gerilim açığa çıkmıştır. Veli, imajiner anlamda ağa olmadan önce, belirsizlik içindedir. Ağalık kimliği ona (bir üstteki pasajdaki depersonalizasyon sürecinde olduğu gibi) bir sosyal gerçeklik ve pratik alanı sunmaktadır. Ağalık sosyal gerçekliğinin sınırları tek başına Veli'nin ürettiği anlam, imaj ve bilgilerle değil, Reşid ve Durmuş gibi

öyküdeki diğer karakterler ve bunun dışında mevcut kişileri de aşan kolektif ve paylaşılan bir muhtevaya sahiptir (Marková, 2007). Sosyal Temsiller Yaklaşımı'nı eleştirel potansiyelleriyle ele alan sosyal psikologlara göre, sosyal düzeni meşrulaştırarak yeniden üretmek yerine, onu dönüştürmek etik anlayışındaki sosyal temsiller ekolü, güç ilişkileri ve ideolojiyi çözümlenmeyi odağında tutar (Elcheroth, Doise ve Reicher, 2011; Phoenix, Howarth ve Philogène, 2017). Bu perspektife göre görmekteyiz ki Veli, deneyimlediği yoksulluğu inkâr ederek, eşitsiz ve hegemonik güç ilişkilerini yeniden üretmekte, statükoyu meşrulaştırmaktadır: Veli ve eşinin, şiddet uygulamadığını, hâl ve hatırlarını sorduğunu, tuzsuz ve sabunsuz bırakmadığını söyledikleri hakiki Ağaya dair (hamaset değer-yüklü) güzellmelerinde, toplumsal düzene ve/ya "yaşanabilir bir hayata" dair (görüş ve kalıpyargı temelli) paylaşılan temsiller açığa çıkmaktadır. Yaşanabilir hayata dair temsiller öykü bağlamını ve sosyal ilişkileri biçimlendirdiği gibi, Veli'nin kimliğini de tesis etmektedir.

Kimliğin söylemsel inşası. Söylem yönelimli kimlik anlayışına göre, kimlik; dil ve söylemde, inşa ve müzakere edilen bir olgudur. Bu pasajı konuşmaya dayalı kimlik anlayışı, konumlandırma kuramı, eleştirel söylemsel psikoloji (Arkonaç, 2014; Benwell ve Stokoe, 2006, ss. 34-45) için şekilde, eklektik kurgulamaya çalışalım: Öncelikle, sosyal inşacı paradigmatik kopuş dahilinde değerlendirmeye çalıştığımızda (Gergen, 2011), denilebilir ki, Veli'nin ağalığının tesisi, sergilenmesi ve müzakere edilmesi onun bizatihi özünde cereyan eden sabit faktörler ve treyt/karakteristiklerle değil, kişiler arası iletişim ve etkileşim ile kavranabilir. Sözgelimi, Butlerci bir ifadeyle, söylemsel bir pratik olarak kimlik -kişisel sahiplikten öte- hayata geçirilen, sergilenen, *performatif* bir niteliktedir. Veli, ilk karşılaşmadan sonra Reşid ve Durmuş'u eve konuk ettiğinde buyurgan emir kipleriyle eşine çeşitli telkinlerde bulunur. Bu eyleminde, hegemonik erkekliğinin üzerine Reşid ve Durmuş nazarında 'ağalaşmasının' payı olduğu savunulabilir. Bununla ilişkili olarak, öykü bağlamı, Veli'nin evsahibi kimliği, beliren ağalık kimliği, cinsiyet kimliği, eş kimliği, (çiftlikten ve işe alımdan sorumlu) mesleki kimliği olmak üzere, kimliğin *kesişimsel* vasfını görmemize olanak tanımaktadır (Benwell ve Stokoe, 2006). Ağalaşmasının üzerinde duracak olursak, bunun durumsallığını vurgulayabiliriz: Tarihsel, kültürel ve politik açıdan anlam ve değer yüklü bir kimlik imi olarak 'ağalık', öykü karakterleri olan özneler arasında müzakere edilmektedir. Konuşma hâlindeki kimlik süreci (Veli'nin kişisel formülasyonu açısından) (i) 'gönderimsellik', (ii) 'yerel durumsallık', (iii) 'ilişkisel süreç' ve (iv) 'kategorizasyon' nosyonlarıyla anlaşılabilir (De Fina, 2011; ayrıca bkz., Antaki, 2014).⁴

Söylemsel bakış açısına göre, kişinin benliği zihne hapsolmuş değil, dil dolayımında sosyal alandadır (Arkonaç, 2014). Eleştirel söylemsel (sosyal) psikoloji ekseninde, tanıklık ettiğimiz gündelik konuşma etkileşimlerinde Veli'nin -anladığımız kadarıyla- kendi hakiki mesleki kimliği olan 'tutmalığı', nasıl inşa ettiğine odaklanabiliriz. Durmuş'un gerçek ağa için sarf ettiği "Para da verirse..." sözü üzerine tepesi atan Veli, kendisinin tutma sanılması ihtimaline açıkça karşı çıkıyor. Değersizleştirici ifadelerinde gördüğümüz şey, tutmalığın ezilen konumunu meşrulaştırarak yeniden ürettiğidir. Veli, hakiki ağa için 'cömert/sahiplenici/babacan ağalık' repertuarından söz (ve anlam) üreterek kendi hegemonik konumuna kaynak temin ediyor. Durmuş'un suçunun ne olduğunu anlamadan özür dilemesi örneğinden pay biçersek, Reşid ve Durmuş'u hiyerarşik olarak aşağıda konumlanmaya mecbur eden bir ilişkilene tarzi tesis edildiğini ifade edebiliriz.

Postmodern tasavvurda benlik/kimlik. Bir üstteki pasajda söylem ve psikolojinin karşılaşma noktasında izleri olduğu gibi, sosyal psikolojiye başka postmodern açılımlar da getirebiliriz. Öyküde, salt Veli için olmaksızın, denilebilir ki tüm karakterler için 'ağalık ile tutmalık arasında bir salınım' söz konusudur. Veli için ağalık tüketilebilir bir göstergedir; çünkü gerçekte sahip olduğu kimliği -kâhyalık- hasıraltı edip Reşid ve Durmuş ile karşılaşma ve ilişkileneğinde gördüğümüz üzere pür bir 'Ağalık görünüşünü' sergilemektedir. Bu yönüyle, Baudrillardcı bir çizgide, bir güç girdabı içinde Ağalık imajının üretimi ve kimliğin metalaşmasını ele alabiliriz (Benwell ve Stokoe, 2006). Bunun yanında, özellikle güç ilişkilerine odaklanarak, "eleştirel söylem çözümlemesi" ekollerinin (Wodak ve Meyer, 2009) çizgisinde, örneğin yukarıda sözü edilmiş olan sosyal temsil yaklaşımı ve/ya konumlandırma kuramı gibi adreslerle ilişkileneerek Veli'nin kimliği için sosyal psikolojik söz üretmemiz mümkün gözükmektedir.

Gündelik hayatın idamesi ve eleştirel-psikolojik mercek. Bu bir kısa öykü de olsa, öyküde bir çiftlik yaşamına tanık olabilmekteyiz. Anaakım psikoloji ve sosyal bilim disiplinlerinde, bir insanın gündelik hayatını nasıl idame ettirdiği büyük oranda gündem dışıdır; gündelik hayatın idamesinin psikoloji kuram ve pratiğinde yer edinmesinde sosyolog ve sosyal teorisyenler (örn., Weber, Garfinkel), özne-yönelimli/mikro sosyoloji anlayışları (örn., sembolik etkileşimcilik), eleştirel psikoloji (örn., Holzkamp'ı takip eden Alman Eleştirel Psikoloji Ekolü) gibi adresleri anabiliriz (Schraube ve Højholt, 2016). Eleştirel psikoloji perspektifine göre, bireysel özne ya da sosyal ilişkiler içinde öznenin bakış açısıyla değil, gündelik hayatı idamesi bağlamında özneye (diğer bir ifadeyle 'bağlam içindeki aktöre') odaklandığımızda, Veli'nin gündelik

pratikteki ‘rutinleri’ ve ‘sosyal benlik-anlayışı’ (*social self-understanding*) üzerinde durabiliriz (Kristensen ve Schraube, 2014). Veli’nin davranışları diğerleriyle ilişki içinde diyalektik bir sürecin çıktısıdır. Anladığımız üzere, barınma, sosyal güvence, temel gıdaya erişim gibi sorunlarıyla ekonomik bir dezavantajlılık, yani yoksulluk içinde olan Veli, hâlihazırdaki işine mecbur durumdadır: Çalış ve yaşa, çalış ve yaşa, çalış ve yaşa. ‘Veli gündelik hayatını nasıl sürdürüyor?’ İnsan hayatını biçimlendiren sistemik eşitsizlikler ile gündelik hayatın idamesi arasında bağ kurduğumuzda, bu sorunun yanıtı için farazi bir rutin saptayabiliriz: *Veli’nin Gündelik İktidar Arayışları*. Öykü bağlamına göre, Veli’nin, çiftliğe gelen Reşid ve Durmuş ‘sayesinde’, muktedir rolü ve/ya kimliğine bürünmesiyle bu alışkanlığa varmış olduğunu varsaydığımız rutin arayışını gerçekleştirdiğini görüyoruz. Bu tikel varoluşu ve onun şahsi, ferdi özellikleriyle söz konusu olan bir alışkanlık ve rutin değil, tam da pasajın girişinde sözü edildiği üzere sosyal benlik-anlayışına gönderen bir düzlemde değerlendirilmelidir. Veli angaje olduğu faaliyetler, ilişkiler ve durumlarda adil bir toplum ya da dünyada yaşama fikir ve çabasından pratik olarak uzakta, sağduyu bilgisi-temelli gündelik gerçekliği içinde, yanlış bilinçle malul bir bireysel kurtuluş yanılması içinde benliğini kurmaktadır. Bu yanılmasında inşa edilen anlam dünyası ile ağalık kurumu meşrulaştırılmaktadır (bkz., Uluocak, 2018). Veli (ve eşi), hayatı biçimlendiren güç/iktidar ilişkileri ile bu ‘kötü’ hayatı içinde ‘iyi’ bir hayat sürmesinin formülünü elindekine şükretmekte bulmuştur.

Tablo 1. Kimlik Okumaları İçin Sosyal Psikolojik Adresler, Önermeler ve Anahtar Kelimeler

	Sosyal Psikolojik Adresler	Öykü Bağlamında Önermeler ⁵	Bazı Anahtar Kelimeler
1.	Engellenme-saldırganlık	Veli’nin bir kimliği yok. Öyküde gördüğümüz sosyal psikolojik bir hâl.	hedefe ulaşma, sosyo-kültürel normlar
2.	Otoriteryan kişilikten sosyal baskınlık yönelimine	Veli’nin aslında bir kimliği yok; varsa da aksesuar nevinden önemi yok. İçinde olduğu hâl mizaç, sosyalizasyon gibi olguların izdüşümünde bir bireysel fark değişkeniyle kavranabilir.	otoriteye itaat, dışgrup tarafgirliği
3.	Sosyal biliş ve benlik	Veli bilgi-işlemci ve/ya motive olmuş bir taktikçi/stratejist olarak benliğini düzenlemektedir.	öz-doğrulama, öz-kontrol, izlenim yönetimi

4.	Kültürel mercekte benlik/kimlik	Kültürel değer öncelikleri Veli'nin benlik kurgusunu karakterize ediyor. Ayrıca, öykü karakterleri için bir kültürleşme deneyimi başlangıcından söz edilebilir.	Güç mesafesi, özgenişletim, evsahibi kültürel kimliği
5.	Sosyo-mekânsal ilişkiler ve yer kimliği	Veli'nin kendilemiş ve yer kimliği edinmiş olduğu Mercimek Çiftliği'nde mahremiyetini düzenlemede farklılaşan pratikleri söz konusudur.	kendileme, mahremiyet düzenleme
6.	Depersonalizasyon ve sosyal kimlik	Veli kendisini ve herkesi sınıflandırıyor; bu sosyo-bilişsel kategorizasyona dayalı süreçsel bir şey. Bağlama göre, Ağalık kategori mensubiyeti belirdikçe, buna uygun prototipleri hem kendine hem diğerlerine uyarlıyor.	referans bilgisel etki, görelî uygunluk, ulaşılabilirlik
7.	Sosyal temsil ve kimlik	Yaşanabilir bir hayata dair temsilleri Veli'nin kimliğini biçimlendirmekte, eşitsiz güç ilişkilerini yeniden üretmektedir.	iletişim, paylaşılan sosyal gerçeklik
8.	Kimliğin söylemsel inşası	Veli, bizatihi Ağa değil. Öyküde, ancak ve ancak Reşid ve Durmuş sayesinde bir Ağa olan Veli'nin sosyal etkileşimlerinde farklı kimlikleriyle konum alışlarını görebiliyoruz.	kimliğin müzakeresi, kesişimsellik, diyalojizm, açıklayıcı repertuvarlar
9.	Postmodern tasavvurda benlik/kimlik	Biz, hepimiz Ağayız! Veli, kullandığı dil ile pekâlâ bir dünya kuruyor; Veli'nin söylemine sosyolinguistik yönelimde güç ve ideoloji çözümlemesi ile yaklaşırsak kimliğini anlayabiliriz.	imaj üretimi, metalaşma, sosyal düzenin yeniden üretimi
10.	Gündelik hayatın idamesi ve eleştirel-psikolojik mercekte	Bir aktör olarak Veli, gündelik iktidar arayışlarındadır. Anlatılansa bizim hikâyemizdir: Yoksulluğuyla, toplumsal cinsiyet rollerinin kurulumuyla, statükocu hiyerarşik ilişkilenelemlerle.	bağlamsallık, rutinler, sosyal benlik-anlayışı

Kimlik Okumalarına İlişkin -Sosyal Psikolojinin ‘Sosyal’liğinden İçeri-Değerlendirmeler

Görüldüğü üzere farklı kavramsal çerçeve ve kuramsal art alanlardaki bu açıklamaların hepsi hem iyi, doğru, güzel hem kötü, yanlış ve çirkindir. İyi, doğru ve güzelin şu bağlamdaki ‘belirsizliği’ bir referans noktası ihtiyacımızdan kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede referans kaynağı ‘sosyallik’ olacaktır. Greenwood’a (2004; 2014) göre, ‘sosyal’ nosyonu hâkim psikoloji tarih yazımı ölçeğinde anaakım sosyal psikolojide ihmal edilegelmiştir. O’na göre, sosyal biliş, evrimsel psikoloji ve sosyal nörobilimsel psikoloji alanları esasen ‘sosyal’likten uzak zemindedirler. Bununla beraber, sosyal psikolojideki (burada da kimlik okuması bağlamında ele aldığımız eleştirel) kimi yönelimler ‘sosyal’i sorunsallaştırmaktadır. Bu çerçevede Veli’yi ve kimliğini anlama girişimlerinin sosyal ve asosyal formları olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Bu durum gözetildiğinde, ‘sosyal’ veya ‘asosyal’ olan hangi yollarla ele alınabilir? Devam eden kısımda, sosyalliği anlamada yol gösterici olabilecek bazı noktalardan bahsedilerek yukarıda ele alınmış olan ‘kimlik okumaları’ karşılaştırmalı değerlendirilecektir.

1. Sosyal psikolojide kimlik okumaları farklı açıklama düzeylerinde söz ve bilgi üretmektedir: Sosyal bilimler özelinde (sosyal) psikolojide farklı analiz düzeyleri (Doise, 1980), dünya görüşleri (Altman ve Rogoff, 1991’den akt., Göregenli, 2015) ve açıklama düzeylerinden (Gergen, 2012) söz edebiliriz:

1. Doise bir kuramın dört farklı analiz düzeyine sahip olabileceğini ifade etmektedir. (1) birey-içi süreçlere odaklı düzey, (2) kişiler-arası ilişkiler ve durum-içi dinamikler düzeyi, (3) konumsal düzey ve (4) ideoloji ve inanç sistemleri düzeyi. Çatı olarak ise bu analiz düzeylerinden birinci ve ikincisi ‘bireysel’, üçüncü ve dördüncüsünü ise ‘olgusal’ olarak ele almaktadır.
2. Altman ve Rogoff ise felsefik temelde dört farklı düzlemde ‘dünya görüşlerini’ ortaya koyar: (1) kişisel özellik yaklaşımı, (2) etkileşimci yaklaşım, (3) organizmik yaklaşım, (4) transaksyonel yaklaşım. İlk dünya görüşünde psikolojik süreçler, bilişsel karakteristikler ve kişilik özellikleri, genellikle zaman ve değişim konusunda stabilite öngörür. Etkileşimci dünya görüşünde ise, psikolojik süreçten farklı olarak değişim içsel süreçlerle değil, değişkenler arasındaki ilişkilerle (diğer bir ifadeyle, parçalar arası etkileşimle) anlaşılabilir. Organizmik dünya görüşünde, kişi ve çevre arasındaki karşılıklı ilişkide bir bütünlük söz konusudur. Transaksyonel dünya görüşünde ise, insanın eylemleri,

yapıp etmeleri, deneyim ve davranışı bir bütün olarak bağlamında anlam kazanmaktadır; değişim süreklilik hâlinindedir.

3. Gergen, Sosyal Psikoloji Tarihi El Kitabı'nda sosyal psikoloji disiplininin 'sosyal boyutunu' tarihsel açıdan irdelerken yukarıdaki iki yaklaşıma prototip olarak benzese de (sosyal) psikolojiyi ele alma biçimi ve usulü olarak dört 'açıklama düzeyini' ayırt eder: (1) psikolojik açıklama, (2) biyososyal açıklama, (3) sosyokültürel açıklama ve (4) sosyal açıklama. Gergen bu ayrımını akışkanlığa karşı durağan kavrayış, araştırmanın toplumsal geçerliliği, araştırma yöntemi ve kuram-olgu ölçütlerine göre değerlendirir. Sözelimi, Doise'in aksine, Gergen'in bakışında psikolojik ve sosyal dünya ayrımı birbirini dışlamaktadır ve paradigmatik ayrılıktan dolayı aralarında fikrinsel geçirgenlikten söz etmek zor gözükmektedir.

Önceki üst-başlıktaki kimlik okumaları pasajlarında 10 tane sosyal psikolojik kuramsal adrese başvurulmuştu. Veli'nin kimliğine ilişkin bu sosyal psikolojik değerlendirmeler, ilgili kuramsal adreslerdeki referanslara göre, kuram ve yaklaşımların kendi varsayımları ve açıklama düzeyleri gözetilerek temellendirilmiştir. Bunlar arasından "engellenme-saldırganlık", "otoriteryan kişilikten sosyal baskınlık yönelimine", "sosyal biliş ve benlik" sosyal psikolojik adreslerinin Doise'a göre bireysel analiz düzeyinde, Altman ve Rogoff'a göre treyt ve etkileşimci dünya görüşlerinde bir salınımda, Gergen'e göre ise psikolojik ya da biyososyal açıklama düzeylerinde olduğunu ifade edebiliriz. "Kültürel mercekte benlik/kimlik", "sosyo-mekânsal ilişkiler ve yer kimliği", "depersonalizasyon ve sosyal kimlik", "sosyal temsil ve kimlik", "kimliğin söylemsel inşası", "gündelik hayatın idamesi ve eleştirel psikoloji" pencerelerinden kimlik okumaları ise; Doise'a göre olgusal, Altman ve Rogoff'a göre organizmik ve transaksiyonel dünya görüşlerinde bir salınımda, Gergen'e göre ise sosyo-kültürel ya da sosyal açıklama düzeylerinde yer bulmaktadır.

2. Sosyal psikolojide kimlik okumaları farklı epistemolojik temellere sahiptir:

"Kültürel mercekte benlik/kimlik", "sosyo-mekânsal ilişkiler ve yer kimliği", "depersonalizasyon ve sosyal kimlik", "sosyal temsil ve kimlik", "kimliğin söylemsel inşası", "postmodern tasavvurda benlik/kimlik" ve "gündelik hayatın idamesi ve eleştirel psikoloji" pencerelerinden kimlik okumalarının müşterek olduğu nokta 1970 sonrası güven bunalımı (bkz., Parker, 1989) ile sosyal psikolojinin ilerleyişine bir 'itiraz' getiriyor olmalarıdır. Bu kimlik okumalarını, sosyal biliş ekolünün mantıkçı-pozitivist mahiyetinden ilk

bakışta ayırt etmek mümkün gözükmemektedir. Ancak epistemolojik temelde post-pozitivist bir yönelimden söz etsek de, eleştirel gerçekçi veya sosyal inşacı epistemolojileri karşılaştırdığımızda, aslında birbirinden derin ayrılmalar da bulunmaktadır.

Edwards'a (1998, s. 31) göre, Sosyal Kimlik Yaklaşımı'nın merkezinde bulunan John Turner'ın Kendini Sınıflandırma Kuramı (KSK), algısal-bilişsel bir kategorizasyon fikrine demirlemiştir. Yazara göre, KSK'de insanların kendilerini sınıflandırmaları, yani benlik kategorizasyonu odaktadır ki bu anlamda, kuram özel zihinsel süreçlere eğilmiştir. Dolayısıyla vokabüler bir benzerlik bulunuyor olsa da, Harvey Sacks'ın temellendirdiği Kategori Üyeliği Analizi yaklaşımında bambaşka bir zemin söz konusudur: Burada kimlik, zihne içkin bir süreç değil, konuşma dahilinde gerçekleşen söylemsel bir eylemdir. Bu kritiğe karşı, sosyal kimlik yaklaşımının kuramcıları, yaklaşımın indirgemecilik karşıtı meta-teori olma vasfıyla sosyal biliş ekolüyle bir tutulmasının hatalı bir okuma olduğu savunusunu dillendirmektedir (Turner, 1999). Bu gerilim ve kontrastın çok daha başat hâli, sosyal temsillere yönelik de süregelmiştir (bkz., Potter ve Edwards, 1999). Söylemsel inşâ perspektifindeki temel argümantasyon 'biliş' yahut 'eylem' yönelimli oluş noktasına dayanmaktadır.

Bu noktada, vurgulanması gereken önemli bir detay söz konusudur. Bir önceki başlıkta Veli'nin kimlik inşasına getirdiğimiz açıklamaların da esasında bir seçim olduğu göz ardı edilmemelidir. Sözü edilen sosyal psikolojik adreslerin kendi içinde de farklı dalları vardır. Örneğin, sosyal temsillere merkezi çekirdek hipotezi dahilinde Abric'in (1993) sunduğu; sosyal kimliğe özsayı hipotezi temelinde Abraham ve Hogg'un (1999) getirdiği bilişsel ve motivasyonel açıklamalar bir üst paragrafta söylemsel psikolojik kanattan gelen *indirgemecilik eleştirilerinin* hedefinde olabilmektedir. Kimi yazarlara göre, sosyal kimlik yaklaşımı ve sosyal temsiller ekolü, kuruluşu ve aktüeli ile ele alındığında hakiki felsefi temeller ve olması gereken, eleştirel gerçekçi bir epistemolojik hattır (Akırat, 2016; Howarth, 2006). Bu değerlendirmeye göre, iki yaklaşımın da pozitivist çizginin dışında tutulması gerekmektedir.

En genel çerçevede ifade etmek mümkündür ki sosyal psikolojinin ilerleyişine itiraz eden yaklaşımlar mekânı, kültürü, kategorizasyonu, dil ve iletişim olgularını, ideolojiyi 'sosyal'lık alanı olarak değerlendirmiş ve bu alanları sosyal psikolojiyi -yeniden- sosyal kılmak için çare olarak görerek 1970'li yıllardan itibaren akademik üretimler yoluyla kümülatif bir bilimsel ilerleme sağlamışlardır.

3. Sosyal psikolojide kimlik okumaları akışkan yahut durağan mahiyettedir: “Engellenme-saldırganlık”, “otoriteryan kişilik ve sosyal baskınlık”, “sosyal biliş” ve kültürel merceğin “kültür karşılaştırmalı psikoloji” veçhesi en temelde bir stabilite iddiasındadır. Bu ne demek? Olgular değişse de altta yatan mekanizmalar durağan bakışa göre her daim sabittir (Gergen, 2012). Bunu kısa-süreli zamansal ölçekte bağlamsallık ve buna karşı uzun-süreli zamansal ölçekçe değişim olarak zamansallık açısından da ele almak mümkündür (Vignoles ve ark., 2011).

Durağanlığın en koyu örneği, açıklamayı bir bağıntı ya da formülasyona indirgemesiyle “engellenme-saldırganlık”ta kolaylıkla görülebilir. Ancak bunu bağlamsal koşullarında ele almak pekâlâ akışkan bir boyut kazandırmak olacaktır. Tıpkı, konuşma analizi temelli ve/ya diyalojik tasavvurdaki benlik/kimlik okumalarında olduğu gibi. Olguları ‘psikolojikleştirmenin’ aksine ‘sosyal’ kılmak için akışkan bir bakışa gereksinim vardır. Zaman ve mekânı ıskalamak, kültürü, dili, toplumu ve sınıfı göz ardı etmek akışkan bakışa sahip kimlik açıklamalarında reddedilir. Elbette, epistemolojik temeller kritiğinde sosyal kimlik yaklaşımı, sosyal temsiller ve söylemsel psikoloji için yürüttüğümüz tartışmada olduğu gibi -her bir kimlik okumasında- akışkanlığın ya da durağanlığın (kategorik olmaksızın) farklı dozları olabileceği iddia edilebilir.

4. Sosyal psikolojide kimlik okumaları diğer disiplinlerle ilişkilene konusunda farklılıklar göstermektedir. Disiplinlerarasılığın en çok hakkını veren sosyal psikolojik adres dilbilim, sosyoloji, etnometodoloji, fenomenoloji gibi disiplinlerle kurduğu sahici temaslar ve diyalog ile ‘kimliğin söylemsel inşası’ perspektifi olarak gözükmektedir. Sözelimi, kültürel mercekte sosyal psikolojik kimlik okumasının sosyal/kültürel antropoloji ile, yer kimliği özelinde çevre psikolojisi perspektifinin beşerî coğrafya ve mimarlık ile olası temas imkân ve potansiyelleri disiplinlerarasılığı olumlar niteliktedir. Bunun yanında, bir önceki üst-başlıktaki sosyal psikolojik olarak andığımız adreslerden son ikisi olan “postmodern tasavvurda benlik/kimlik” ve “gündelik hayatın idamesi ve eleştirel-psikolojik mercek” kimlik okuma yollarının, disiplinlerarası portal olarak görülebileceğini ifade etmek mümkündür. Çünkü diğer kimlik okumalarının aksine, sosyal psikolojinin iç-kaynaklarından olmayıp, zaman zaman bir disipline (örneğin sosyoloji) mâl edilebilse de aslında sosyal teori zemininde disiplinleri ortaklaştırabilecek nitelikte adresler olarak karşımıza çıkmakta ve kimliğin sosyal psikolojik açıklama yollarına güçlü dayanak noktaları temin edebilmektedir.

Sözü edilen disiplinlerarasılığı, açıklama düzeyi olarak sosyal olmayan,

geleneksel sosyal psikolojik kimlik yorumlarında görmek mümkün değildir. Sözelimi, sosyal biliş ile evrim kuramı ya da fizyoloji arasında kurulan temasları ise, dönüştürücü olmaktan uzak (üst paragrafta ifade edilenden) niteliksel olarak farklılaşan ‘çokludisipliner bağlar’ olarak görebiliriz. Bu yönüyle disiplinlerarasılık ile çokludisiplinerlik arasında farklar söz konusudur (ayrıca bkz., Arapoğlu, 2018).

5. Sosyal psikolojide kimlik okumalarında gözlemcinin konumu keşfedici yahut inşa edicidir: Keşif yahut inşa kimlik literatüründe bir diğer başat konudur (bkz., Vignoles ve ark., 2011). Araştırmacı, bilim insanı ya da en genel hâliyle gözlemci, kimliği okurken farklı konumlardadır. Örneğin, insan doğasına motivasyonel doyum arayışını yerleştiren önkabul ve tasavvuru savunan sosyal biliş ekolündeki bir gözlemci, Veli’nin içinde olanı ‘evrensel ilkeler’ açısından, ‘nomotetik’, ‘etik’ bir kavrayışla *açıklamak* amacındadır. Buna karşın, sosyo-mekânsal ilişkiler bağlamında kimliği ele alan çevre psikoloji ekolünü benimseyen ya da kimliğin söylemsel inşasına odaklanan bir gözlemci, karakteristik/treytlere eleştirel yaklaşarak ‘yerel ve bağlamsal’ açıdan, ‘idiografik’, ‘emik’ bir kavrayışla *anlamak* (anlam yüklemek ve/ya yorumsamak) amacındadır. Bireysel fark değişkeni nevinden sağ kanat yetkenciliği ve sosyal baskınlık yönelimi gibi (sosyal) psikolojik faktörlere başvuran bilim insanı açıklamacı/keşfedici çizgideyken; paylaşılan mahiyetle temsillere ve sağduyu bilgisi-temelli gündelik hayat gerçekliğine başvuran bir bilim insanı anlamacı/inşacı çizgidedir.

Keşif ve inşa kıyaslamasına, öngörmek ve kontrole karşılık daha ötede dönüştürücü bilgi üretme amacının varlığı ile farklı bir bakış sunabiliriz (Sugiman ve ark., 2008). Bu nokta, aşağıda ele alacağımız sosyo-politik angajman konusuyla ilişkili gözükmektedir.

6. Sosyal psikolojide kimlik okumalarının arka planında, tarafsızlık ile sosyo-politik angajman konusunda bir açmaz söz konusudur: Geleneksel, anaakım psikoloji dahilindeki birey-indirgemeci kimlik okumaları politik bir tarafsızlık mitine gömük biçimde, estetize bir ‘merak’ ile salt akademik üretimden yana konum almaktadır. Buna karşılık, eleştirel yaklaşımlar, disiplinlerüstü etik/politik ilkeler temelinde politik tarafsızlığa karşı kolektif politik sorumluluk anlamında politik aktivizmi olumlamaktadır. Kimlik inşası özelinde de, hak-temelli toplumsal adalet meseleleri, sistemik eşitsizlikler, yapısal şiddet konuları özellikle eleştirel söylem analistleri ve eleştirel psikologların gündeminde nirengi noktası olarak yer tutmaktadır (bkz., Aslıtürk, 2004; Gergen, 2012).

Sonuç Yerine

İlk bölümde, sosyal psikolojide muhtelif kimlik okumaları için kimliği (doğrudan ya da dolaylı) ele alan 10 tane sosyal psikolojik adres tayin edildi. Bunun üzerine, kimliğin sosyal psikolojik açıklamalarının sosyal ve asosyal hâlleri olduğu kritik edildi:

- Açıklama düzeyleri,
- epistemolojik temeller,
- akışkanlık/durağanlık,
- disiplinlerarasılık,
- keşfedicilik/inşa edicilik ve
- tarafsızlığa karşı sosyo-politik angajman konuları ‘sosyal’i anlamlandırmada ‘muğlak standartlar’ olarak bu kritikte ileri sürülen başlıklardır.

Muğlak standartlar nitelemesi tercihinin temel sebebi, sosyale ilişkin tasavvurların kendiliğinde akışkan ‘doğasını’ ıskalamamak arzusudur. Önemli bir nokta şu ki, bu kritiklere göre değerlendirildiğinde her bir kimlik okuması, her durumda, salt sosyale ya da asosyale mâl edilen temalara yerleşmiş değil! Sosyal psikolojide sosyal ve asosyal açıklama düzeyleri çerçevesinde ele alınan kimlik yaklaşımları, esneklik gösterdiği nitelemesi dolayımında *muğlak* addedilen standartlar açısından farklılıklar arz ediyor. Sosyal açıklama düzeyinde bir kimlik yaklaşımının/okumasının, (eleştirel gerçekçi veya inşacı bir temelde) post-pozitivistik bir epistemolojide, inşa edici bir gözlemci konum alışla olgunun akışkan ‘doğasını’ disiplinlerarası bir merceğe ve kolektif politik bir sorumluluk açısından sosyo-politik bir angajmanla mümkün olacağını değerlendirmek mümkündür. Öykü bağlamı gözetilerek ifade edilmeye çalışıldığında, Veli’nin kimlik inşasına ilişkin, onun içsel özelliklerine indirgmeden ve bir vakumda dondurmadan bağlamsal bakışla, sözgelimi ağalık kurumu örneğinde olduğu üzere çeşitli sosyal bilim disiplinlerinin bilgilerinden beslenerek yapılan ve toplumsal ve tarihsel koşulları dikkate alan bir değerlendirme, kimliğin sosyal açıklama düzeyinde bir sosyal psikolojik okumaya karşılık gelmektedir. Bu meta-teorik değerlendirmenin tersinin ise, asosyal kimlik okumaları için geçerli olabileceğini ifade etmek mümkündür.

Kritiklerde temel olarak sosyal ile asosyal kimlik okumalarındaki farkları ayırt etme yoluna gidildi. Peki, *müşterek bir temadan* bahsedilemez mi? Kimlik okumalarının bütününe (öykü karakteri Veli’nin kimlik inşasının ele alındığı

bu bağlamda) baktığımızda açıklama düzeyi, epistemolojik temeli, sosyo-politik angajmanı vd. ne olursa olsun ortak bir nosyon açığa çıkmaktadır: “Sosyal güç” (*social power*). Kimliği okumanın asosyal formlarında da, ‘diğerinin’ imajiner ya da gerçek varlığı noktasında kişiler arası düzlemde sosyal güç ilişkileri açığa çıkabilmektedir. Sosyal güç meselesini, Brauer ve Bourhis’in (2006) çalışmalarında çeşitli kuramları tahlil ederken ele aldıkları gibi, kimliğin sosyal psikolojik bütün açıklamalarına yönelik olarak derinlemesine bir tahlille ele almak, başlı başına önemli bir konu olarak karşımızda durmaktadır.

Tüm bu sosyal psikolojik kimlik okumaları ve kritikleri arasında *unutulan bir şey* olabilir mi? Batı dışı toplumdan bir kimse olan Veli’ye eleştirel olsa da, kültür lafzı bulursa da bulunmasa da Batılı kuramlarla bakıldığı unutulmamalıdır. Eleştirel ve inşacı yaklaşımların, yerele özne olma fırsatı tanınması yönüyle avantaj olarak görülebilmesine karşın (bkz., Paker, 2004), yine de kimliğin sosyal psikolojik açıklamalarında ve sosyal düşüncede kendi coğrafyamız ve sosyo-politik gerçekliğimize has noktaların neler olacağını sorgulamayı ihmal etmemek gerekmektedir.

Son olarak, tekrar *Veli Ağa'nın aşırı acıklı öyküsüne* dönelim. Bu yazıda (sosyal psikolojik vokabüler bir egzersizle) bir edebiyat metni çözümlenecek bir odak olarak ele alındı. Diğer bir ifadeyle, sistematik-görgül bir çözümlenmeden uzak biçimde, kimlik okumalarının kavramsal çerçevesine başvuru spekülasyonlar söz konusuydu. Yine de bu çözümlenmeyi ileri taşımak mümkün gözükmektedir: Kimlik okumalarındaki pasajlarda olanın aksine öyküyü ve/ya Veli’yi değil de, “yazarı” odağa almaya çalışalım.⁶ Yaşar Kemal, “Sevmek, Sevinmek, İyi Şeyler Üstüne” isimli yazısında (2014, ss. 41-45) ‘ben sevgiden sevinçten söz açmak istemez miyim,’ diyerek kolektif politik bir sorumluluk ile bu toplumun ve dünyanın yaşamına katılma(mız) mecburiyetinden söz eder. Elbette sadece o satırı, sadece o yazısı değil, tüm kişisel tarihi bu ‘etik anlayışla’ örtüşmektedir. Yazarın, ele aldığımız öyküsünde Veli ‘Ağa’ özelinde resmettiği, coğrafyamızda ‘paylaştığımız insanlık hâllerinden biri’ diyebiliriz. Peki, bu kurmacayı, Yaşar Kemal’den gelen, bir davet olarak görebilir miyiz? Kendi gündelik gerçeklik ve pratiğimizde, temsillerimiz ya da söylemlerimizde, hiyerarşik-sosyal ilişkilimelerimizdeki güç zehirlenmelerimize ve esasen hiyerarşik olarak aşağıdaki (deyim şüphesiz yerindedir ki) ‘süpürge’ konumlarımıza karşı, *bir yüzleşme daveti*. Ağalığı reddiyede, ağalaşmayı aşmada ve dahi aşırı acıklı öykülerimizin serencamını ters yüz etmede ‘gündelik hayat devrimleri’ için,

bu yüzleşme davetine icabet etmek elzem görünüyor. Bunu, kimlik olgusunu gündeme alıp sorunsallaştırmadan yapabilmek ise hayli güç gözükmektedir.

DİPNOTLAR

- 1 “Süpürge” isimli öykü Yaşar Kemal’in Sarı Sıcak isimli öykü derleme kitabında yer almaktadır (bkz., Kemal, 2016).
- 2 Kesme işareti kullanmama gibi otantik kullanımlar yazara ait olup metnin aslında bulunmaktadır.
- 3 Türkçe literatürde, ‘yetkeci kişilik’ ve ‘otoriter kişilik’ gibi çeviri alternatifleri kullanımdadır.
- 4 Bu görüşe göre, kimlik sürecini sırasıyla şöyle izah etmemiz mümkündür:
 - (i) ‘kardasım Veli efendi’, ‘Ağam’, ‘Ağam efendi’, ‘kardaş’ ifadeleri Reşid ve Durmuş’un Veli’ye sarf ettikleri farklı hitap sözcükleridir. Ayrıca minimal bir örnek olarak, salt ‘köy’ ifadesinin, ilerleyen diyaloglarda Albustan’ı imlediğini görebiliriz. Bunlar gönderimselliği örneklemektedir.
 - (ii) Veli, karşılaşmada, eve davet etmede, ikramlarda bulunma girişimlerinde, işe alma konusunda farklı durum ve ortamlar içindedir. Sözgelimi, Reşid ve Durmuş için iş konuştuklarında, bu durum, “köyde söz sahibi olan rolünü” belirginleştiriyor. Buna göre, kimliğin durumsallığını görebilmekteyiz.
 - (iii) Öykünün bütün kompozisyonu Veli’nin ağalık ‘konumunun’ Reşid ve Durmuş nazarında biçimlenmesi üzerine kuruludur. Kartezyen tasavvurların aksine, zamansal ve mekânsal niteliklerin ortak paydasında diyalojik bir benlikten söz edebiliriz. Dolayısıyla, kimlik olgusu ilişkisel bir sürecin yansımasıdır.
 - (iv) Nihayet, Veli’nin kendini -Reşid ve Durmuş sayesinde- çiftliğin ikinci adamı ve bir çeşit ağa olarak farklı farklı durumlarda sınıflandırdığını görüyoruz. Bu nokta ise, kategorizasyon kavramını örneklemektedir.
- 5 Buradaki önermeler öykü bağlamında sosyal psikolojik adreslerin odak noktalarını somutlamak için çıkarsanmıştır. Örneğin, ‘engellenme-saldırganlık’ perspektifine karşılık gelen önermeden hareket edersek, bu adresi benimsemekte sözgelimi ‘kimlik’ karşılığı olduğu anlamını değil, kimliğe dolaylı bir yaklaşım olduğunu varsayabiliriz. Dolayısıyla, sadece odak noktaya eğilmiş oluyoruz.

6 “Yazar ve yapıtı hem gerçek dünyada içinde bir anlama sahiptir, hem kurmaca dünyanın özgün anlamlarına. Bununla birlikte, yazar parçası olduğu sosyo-kültürel dünyayı hem varlığıyla hem yapıtıyla üretendir. Bu bağlamda edebiyatta gündelik hayat incelemeleri, iki ayrı düzlemde gerçekleştirilebilir: Edebi metinde yaratılan gündelik yaşamın kendisi ve gerçek gündelik yaşamın kurmaca metindeki görünümü. Her ikisinde de baş aktör olan yazar, hem kaleme aldığı metinle, hem onu okuyanla, gerçek ve kurmacanın birbirine sızdığı, çok katmanlı bir iletişim kurmaktadır. Bu etkileşimsel alan, toplumsal yaşamın farklı gerçekliklerine, yazarın bu gerçekliklerle ilişkisine ve yapıtın bu ilişkileri nasıl barındırdığına ulaşmaya olanak tanır.” (Yağcı, 2011, s. 37)

KAYNAKÇA

- Abrams, D. ve Hogg, M. A. (1999). *Social identity and social cognition*. Malden: Wiley-Blackwell.
- Abrie, J. C. (1993). Central system, peripheral system: Their functions and roles in the dynamics of social representations. *Papers on Social Representations*, 2, 75-78.
- Akfırat, S. (2017). Sosyal kimlik yaklaşımının bilim felsefesi: Pozitivizm, inşacılık ya da eleştirel gerçekçilik. *I. Sosyal Psikoloji Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (ss. 44-56). Ankara.
- Altman, I. ve Rogoff, B. (1991). World views in psychology: Trait, interactionist, organismic and transitional approaches. D. Stokols ve I. Altman, (Ed.), *Handbook of environmental psychology* içinde (ss. 7-40). New York: Wiley.
- Antaki, C. (2014). Conversation analysis and the discursive turn in social psychology. *The discursive turn in social psychology* içinde (ss. 74-86). Chagrin Falls: Taos Institute Publications.
- Arapoğlu, F. (2018). *Disiplinlerarasılık, coğrafi kavramlar ve sanatsal bir edim olarak yürümek* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Arkonaç, S. A. (2014). Psikolojide söz ve anlam analizi: *Niteliksel duruş*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Aslıtürk, E. (2004). (A)sosyal psikoloji: Carla'nın hikayesi ve kurtuluş yolları. *Eleştirel Psikoloji Bülteni*. <http://www.oocities.org/tfpsikoloji/asliturk/02.htm> (Erişim tarihi: 10 Şubat 2019).
- Baumeister, R. F. ve Bushman, B. J. (2017). Social psychology and human nature, brief version. (4. b.) Belmont, CA: Nelson Education.
- Baumeister, R. F. ve Vohs, K. D. (Ed.) (2012). *Self and identity*. London: Sage.
- Benwell, B. ve Stokoe, E. (2006). *Discourse and identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bourhis, R. Y., Montreuil, A., Barrette, G. ve Montaruli, E. (2009). Acculturation and immigrant-host community relations in multicultural settings. S. Demoulin, J. P. Leyens ve J. Dovidio, (Ed.), *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social relations* içinde (39-61). New York: Psychology Press.
- Brauer, M. ve Bourhis, R. Y. (2006). Social power. *European Journal of Social Psychology*, 36(4), 601-616.
- Breuer, J. ve Elson, M. (2017). Frustration-aggression theory. *The Wiley handbook of violence and aggression* içinde (ss. 1-12). Chichester: John Wiley and Sons.
- Conterallo, A. ve Vellico, E. (2003). Social psychology and literary texts: An empirical analysis of a contemporary Indian novel. *Empirical Studies of the Arts*, 21(1), 21-49.
- De Fina, A. (2011). Discourse and identity. *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* içinde (ss. 263-282). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Doise, W. (1980). Levels of explanation in the European Journal of Social Psychology. *European Journal of Social Psychology*, 10(3), 213-231.
- Edwards, D. (1998). The relevant thing about her: Social identity categories in use. C. Antaki ve S. Widdicombe (Ed.), *Identities in talk* içinde (ss. 15-33). London: Sage Publications.

- Elcheroth, G., Doise, W. ve Reicher, S. (2011). On the knowledge of politics and the politics of knowledge: How a social representations approach helps us rethink the subject of political psychology. *Political Psychology*, 32(5), 729-758.
- Gergen, K. (2011). The social construction of self. *The Oxford handbook of the self* içinde (ss. 633-653). Oxford: Oxford University Press.
- Gergen, K. J. (2012). The social dimension of social psychology: A historical analysis. *Handbook of the history of social psychology* içinde (ss. 137-157). New York: Psychology Press.
- Göregenli, M. (2015). *Çevre psikolojisi: İnsan-mekân ilişkileri* (3. b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Greenwood, J. D. (2004). What happened to the “social” in social psychology?. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34(1), 19-34.
- Greenwood, J. D. (2014). The social in social psychology. *Social and Personality Psychology Compass*, 8(7), 303-313.
- Wallerstein, I. vd. (2012). Sosyal bilimleri açın: *Sosyal bilimlerin yeniden yapılanması üzerine rapor* / Gülbenkian Komisyonu (çev. Ş. Tekeli). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Højholt, C. ve Schraube, E. (2016). Introduction: Toward a psychology of everyday living. *Psychology and the conduct of everyday life* içinde (ss. 1-14). Hove: Routledge.
- Howarth, C. (2006). A social representation is not a quiet thing: Exploring the critical potential of social representations theory. *British Journal of Social Psychology*, 45(1), 65-86.
- Kemal, Y. (2014). *Sevmek, sevinmek, iyi şeyler üstüne*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kemal, Y. (2016). Süpürge. *Sarı sıcak* içinde (ss. 72-76). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kristensen, K. ve Schraube, E. (2014). Conduct of everyday life. *Encyclopedia of critical psychology* içinde (ss. 291-293). New York: Springer.

- Marková, I. (2007). Social identities and social representations. *Social representations and identity* içinde (ss. 215-236). New York: Palgrave Macmillan.
- Miller, N. E. (1941). I. The frustration-aggression hypothesis. *Psychological Review*, 48(4), 337-342.
- Morawski, J. G. (2012). The importance of history to social psychology. *Handbook of the history of social psychology* içinde (ss. 19-41). New York: Psychology Press.
- Moscovici, S. (1972). Society and theory in social psychology. J. Isreal ve H. Tajfel (Ed.) *The context of social psychology: A critical assessment* içinde. London: Academic Press.
- Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*, 18(3), 211-250.
- Nelson, N. M. (2007). Authoritarian personality. *Encyclopedia of social psychology* içinde (ss. 81-83). Thousand Oaks: Sage Publications.
- North, M. S. ve Fiske, S. T. (2012). A history of social cognition. *Handbook of the history of social psychology* içinde (ss. 81-99). New York: Psychology Press.
- Paker, K. O. (2004). Batı dışı toplumlarda sosyal psikolojiyi yeniden düşünmek: İnşacı yaklaşımın imkânları üzerine bir deneme. *Doğunun ve batının yerelliği: Bireylik bilgisine dair* içinde (203-248). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Parker, I. (1989). *The crisis in modern social psychology: And how to end it*. Hove: Routledge.
- Phoenix, A., Howarth, C. ve Philogène, G. (2017). The everyday politics of identities and social representations: A critical approach. *Papers on Social Representations*, 26(1), 1-21.
- Potter, J. ve Edwards, D. (1999). Social representations and discursive psychology: From cognition to action. *Culture & Psychology*, 5(4), 447-458.

- Proshansky, H. M., Fabian, A. K. ve Kaminoff, R. (1983). Place-identity: Physical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3(1), 57-83.
- Reicher, S., Spears, R. ve Haslam, S. A. (2010). The social identity approach in social psychology. *The Sage handbook of identities* içinde (ss. 45-62). Boston: Sage Publications.
- Schwartz, S. (2006). A theory of cultural value orientations: Explication and applications. *Comparative sociology*, 5(2-3), 137-182.
- Sidanius, J. ve Pratto, F. (1999). *Social dominance: An intergroup theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, P. B. (2011). Cross-cultural perspectives on identity. *Handbook of identity theory and research* içinde (ss. 249-265). New York: Springer.
- Sugiman, T., Gergen, K. J., Wagner, W. ve Yamada, Y. (2008). The social turn in the science of human action. *Meaning in action* içinde (ss. 1-20). Tokyo: Springer.
- Turner, J. C. (1999). Some current issues in research on social identity and self-categorization theories. *Social identity: Context, commitment, content* içinde (ss. 6-34). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Uluocak, Ş. (2018). Gündelik gerçeklikte ‘anlamanın’ sosyal inşası: Peter Berger ve Thomas Luckmann. *Gündelik hayatın sosyolojisi* içinde (ss. 269-304). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Vignoles, V., Schwartz, S. J. ve Luyckx, K. (2011). Introduction: Toward an integrative view of identity. *Handbook of identity theory and research* içinde (ss. 1-27). New York: Springer.
- Wodak, R. ve Meyer, M. (2009). Critical discourse analysis: history, agenda, theory and methodology. *Methods of critical discourse analysis* içinde (ss. 1-34). Los Angeles: Sage Publications.
- Yağcı, S. C. (2011). Bir edebiyat metninde gündelik hayatı irdelemek: Aylak adamın gündelik yalnızlığı. *Edebi gündelik: Türkiye romanında gündelik hayat* içinde (ss. 34-54). Ankara: Deki Yayınevi.